

РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ

ДОМЕТИ САВРЕМЕНЕ СРПСКЕ КОМПАРАТИСТИКЕ

Компаративни квартет

*Сви су резултатни смртни,
само је проблемашка вечна.*

И. Секулић

Свака лијерајтура је компаративна

Током протеклих деценија смо више пута и различитим поводима наводили мишљење француског научника Албера Тибодea који је оправдано тврдио да у сваком књижевном и научном делу постоји књига која „врши функцију дубоке поруке и која се понаша као матична ћелија”. У делу познатог компаратисте Миодрага Радовића (1945) такве „матичне ћелије” представљају две монографије – *Лаза Косић и свейска књижевност* (Београд 1983) и *Књижевна аксиологија* (Нови Сад 1987), као и књига студија *Компаративни квартеј* (Нови Сад 2014), посвећена познатим српским компаратистима XX и XXI века: Миодрагу Ибровцу (1885–1973), Драгиши Живковићу (1914–2002), Зорану Константиновићу (1920–2007) и Драгану Недељковићу (1925–2015). У њима се спирално обнавља и одвија расправа о бројним дилемама и полилемама науке о књижевности, посматрано у ширем оквиру, тачније речено о њеним оделитим дисциплинама и поддисциплинама које су најчешће именоване као светска, општа и упоредна књижевност, посматрано у ужем оквиру.¹

¹ Веома широк спектар тема, проблема и апорема садрже и друге Радовићеве књиге, као и зборници радова које је сáм или у сарадњи припремио за штампу: *Умјетност шумачења поезије* (Београд 1979), са Д. Недељковићем, *Liber amicorum* (Нови Сад 2001), *Књижевна рејорика данас* (Београд 2008) и *Прељудни*

Компаратистици као интердисциплинарној области, односно као облику моделовања света (реалног и виртуелног), припада средишње место у сваком периоду развоја, како у оквирима националне, тако и у оквирима наднационалне књижевности, на што без посредника упућују три врсте студија: „студиј књижевности”, „студиј културе” и „студиј постколонијалне културе”. У *Лексикону савремене културе (Теме и теорије, облици и инстинкције од 1945. до данас)*, Београд 2006, 2008, који је уредио Ралф Шнел, одредници *компаратистика* обрадио је Клаус Зибенхар. Основни печат, по ауторовом мишљењу, развоју ове обухватне и теоријски ваљано осмишљене дисциплине дала је француска компаративистика (Ф. Балденсперже, Ж. М. Каре, П. ван Тигем, Р. Етијамбл и Х. Ридирер). Они су видно проширили границе дисциплине, посебно од момента када наднационално преузима примат од националног, односно када релацијска теорија у свему постаје доминантна над супстанцијалном, под утицајем руског формализма и америчке нове критике (Р. Велек, Х. Леви, Х. Ремак, У. Вајсштајн, Е. Лонер, В. Холерер, К. Риха).²

Преузевши нека од становишта Пола ван Тигема, најистакнутији српски компаратиста Зоран Константиновић, у међународно признатим књигама на српском (*Увод у ујоредно проучавање књижевности*, 1984, *Компаративно виђење српске књижевности*, 1993, *Интертекстуална компаратистика*, 2002, *Нове компаративне теме*, 2011. и избору радова *Полазиција*, 2000) и немачком језику (*Weltliteratur. Strukturen. Modelle. Systeme*, 1975. и *Vergleichen de literatur Wissenschaft*, 1988), најпре указује на постојеће разлике између опште књижевности (*littérature générale*) и упоредне књижевности (*littérature comparée*), а затим дефинише три типа компаративних проучавања: 1. проучавање генетских или контактних веза (имагологија), 2. проучавање типолошких аналогичности и 3. проучавања интердисциплинарне повезаности. Уводећи у средиште

речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури (Нови Сад 2011), са Бојаном Стојановић Пантовић и Владимиром Гвозденом.

² На почетку одреднице *Компаратистика* Зибенхар без ограда закључује да је термин преузет из француског (*littérature comparée*, Noel/La Plas, 1816), односно англоамеричког (*comparative literature*, Posnet, 1886) научног система, а да „означава дисциплину опште и упоредне историје књижевности и науке о књижевности. Упоредни поступак је одувек представљао језгро поступака примењиваних пре свега у оквиру филологије, књижевне критике и упоредног изучавања културе (*synkrisis, genus comparativum, comparatio, parallèle, paragone, comparraison, Vergleichung*)”, 325–326.

У одредници *Компаративна књижевност и култура*, објављеној у *Презледном речнику компаратистичке терминологије (195–199)* Владимир Гвозден је основну пажњу посветио „студију културе” (*cultural studies*), односно „културолошкој компаратистици”, док је у одредници *Компаративна метода (199–202)* додао још и „филозофију природе” (*philosophia naturalis*).

сопственог интересовања идеографеме *Текст–Епоха* и *Текст–Контекст*, аутор је након једне деценије дијаду претворио у тријаду (*архитекст–интертекст–контекст*), резолутно закључивши: „У актуелизацији сваког текста, када овај текст постаје литерарно дело, зависи обавезно од *контекста*.” На тај начин је показао колики значај придаје веома разнородним типовима стваралаца и мислилаца, односно њиховој филозофији и психологији стваралаштва.

Као проучавалац и следбеник српских и иностраних компаратиста, М. Радовић доследно и континуирано инсистира на таквој врсти терминологије у компаратистици која би већим делом била заснована на „чврстим терминима”, а само мањим делом на „терминима-индикаторима”, како их је теоријски образложио Светозар Петровић, односно „терминима на пола пута”, како каже Петровићев сарадник и следбеник Никола Грдинић. У неким од теоријски заснованих прилога посвећених теорији компаратистике, као и у невеликом али суштински важном броју лексиколошких одредница (као што је *Компаративна поезика*, на пример), Радовић сматра да компаративна поезика представља поддисциплину опште поезике, те да се у њој лако могу убицирати четири њене најважније области:

1. компаратистичко поимање појма „текст”;
2. ограничења, константе и варијанте;
3. разлике између западњачке и источњачке поезике (при чему изричито не спомиње „хисперијску поезику”, о којој занимљиво пише Умберто Еко); и
4. однос компаратистике и других дисциплина и уметничких медија.

У продужетку расправе аутор сматра да се основни проблеми ове поддисциплине могу артикулисати проучавањем односа:

- поезике и стилистике,
- приповедног текста,
- поезике спектакла,
- поезике простора,
- поетске фикције и фантастичности и
- женског писма.

То му омогућава да децидно закључи: „Компаративна поезика даје значајан допринос проширењу задатака компаратистике са интерлитерарних веза на подручје интермедијалних и интеркултуралних студија. По свом методолошком усмерењу компаративна поезика није везана за методолошки монизам већ је превасходно интердисциплинарно настројена.”³

³ Миодраг Радовић, *Компаративни кваријет*, Академска књига, Нови Сад 2014, 210.

Сумирамо ли општа Радовићева аналитичка, естетичка, етичка и поетичка опредељења, тачније речено веома прецизно саопштене „тачке гледишта”, без тешкоћа можемо закључити да се у средишту ауторовог интересовања налазе аналитички, синтетички, интерпретативни и генерички модел обликовања, односно да се у елаборацији најчешће сретаних појава, процеса, проблема и апорема налазе три глобална опредељења. *Прво* се односи на то, велековским речником речено, да је потребно непрекидно тежити ка „јединственој теорији књижевности, с јединственим системом појмова”, уколико је то уопште оствариво у савременом галиматијасу естетике, поетике и критике (а); *друго* се односи на побуну против претеране „теоретизације свести”, која је репресивно деловала у последње две деценије XX века, све до појаве познате књиге Антоана Компањона *La démon de la théorie* (Paris 1998) (б); а *треће* на сваку врсту естетског монизма коме се, природно и логички посматрано, мора супротставити естетски плурализам као други део бинарне опозиције (в). На то управо мисли аутор када спомиње још једну бинарну опозицију: „естетику поистовећивања” и „естетику супротстављања”, којима указује на постојање „контрастних естетика” и „контрастних поетика”. Такав начин мишљења поделио је са мишљењима и опредељењима анализираних српских компаратиста, који су били заговорници теорије „дугог трајања” (*la longue durée*), потом заговорници спајања књижевне теорије и аналитичке праксе, али су деловали и као Радовићеви „учитељи енергије”.⁴

*

На мудро упозорење познатог филозофа, литературолога и компаратисте Сретена Марића – да у компаратистици постоји онолико путева колико и правих путника (а то значи врло мало) – Радовић је одговорио исповедно писаним прологом књизи *Компаративни квартејст* – „Реч-две оправдања за овакав избор” (9–11). Набрајајући читав низ реномираних компаратиста, од браће Поповића, В. Ђурића и П. Слијепчевића, преко М. Савковића, М. Флашара и И. Тартаље, до М. Мојашевића, Н. Банашевића и Г. Ерора, понуђени избор је априорно оправдао строго одабраним критери-

⁴ У одредници *Компаративна књижевност*, објављеној у *Речнику књижевних термина* (Београд 1985), Никола Кољевић најпре истиче три основна циља ове дисциплине: 1. *испитување* (М. Ф. Гијон), 2. *ујврђивање* (Х. Хацфелд) и 3. *дубље разумевање* (Х. Х. Ремак), да би потом закључио: „Методски, компаративна књижевност претпоставља могућност обједињавања различитих критичких приступа (психолошког, историјског, структуралистичког итд.). На основу разних видова историјских повезаности или историјских аналогја јединица поређења” (366).

јумима вредновања, а не само личним афинитетима, што се није ни могло избећи. Залагање за теорију вредновања, која је у компаратистици постала општеусвојена након чувене полемике Р. Велека и Н. Фраја, Радовић је том процесу посветио читаву монографију – *Књижевна аксиологија (Проблеми и теорије књижевног вредновања у двадесетом столећу)* (1987), одредивши се за четири критеријума вредновања који у свему оправдавају учињени избор. Управо стога аутор тврди да „избор у овој књизи није ни случајан ни произвољан”.

Први од критеријума односи се на „репрезентативност у националном и европском смислу”. Други је трагање за научним продуктивитетом, схваћеним у гетеовском смислу, којим су српски компаратисти допринели развоју ове научне дисциплине у најширим оквирима узето. Трећи се односи на избор разноврсних аналитичких, интерпретативних и синтетичких модела, тачније речено на употребу оних научних проседа који су увелико помагали литературологији и културологији да постигну такву врсту егзактности открића која не може бити оспорена јер је грађена на три свеважећа принципа научности: *истиинијосџи*, *џоновљивосџи* и *џроверљивосџи*, како с правом тврди литературолог Миливој Солар. Четврти, последњи, указује на евидентан допринос који су анализирани компаратисти оставили у наслеђе својим следбеницима и наследницима. Оно, наслеђе, служи као *извор*, а потом и као *изазов* будућим компаратистима, културолозима и литературолозима. То се нарочитом снагом показује уколико сучелимо однос продукционог и рецептивног модела, у ужем, односно уколико обратимо пажњу на дијалектику стварања и дијалектику мишљења, у ширем контексту посматрано. О томе инспиративно пише филозоф Мартин Хајдегер дефинишући *џевање* као „први основ”, а *мишљење* као „последње рачунање”. Исти аутор указује на универзални значај уметности тврдећи: „Уметност је историјска, као таква она је стваралачко чување истине у делу. Уметност се дешава као песништво. Оно је завештање у троструком смислу, као даривање, очекивање и почетак”.

С обзиром на низове међусобних сродности и разноврсности, евидентираних у значајним опусима четворице српских компаратиста, Радовић је, понекад и са недовољне временске дистанце, али са потребним знањем у умењем, а у извесним случајевима и употребом интуиције, као научног предзнања, успео да укаже на бројне „тачке гледишта,” особито када су у питању њихова глобална филозофска, естетичка, етичка и компаратистичка одређења. По ауторовом мишљењу, М. Ибровац је представник „традиционалног ерудитског правца”, те се може закључити да је он код нас

засновао ерудитску компаратистику, ону врсту какву су практиковали П. ван Тигем и Ф. Балденсперже, што значи да је основна знања и умења стицао не само као следбеник него и као припадник француске компаратистичке школе. Као знатно млађи, Драгиша Живковић се формирао у окриљу „историјске критике” Павла Поповића и лингвистичке школе Александра Белића, првенствено користећи достигнућа руске и француске компаратистичке школе (у чијим оквирима су радили као репрезенти В. Жирмунски и Ф. Бринетјер). Касније је Живковић увелико ослоњен на немачку германолошко-славистику, као и на резултате загребачке компаратистичке школе (чији је репрезент Зденко Шкроб). Све наведене дотицаје и подстицаје овај компаратиста је, на крају научног рада, настојао да засводи шестотомном едицијом посвећеном упоредном изучавању српске књижевности у европском контексту.

По Радовићевом мишљењу, врхунац српске југословенске компаратистике представља Зоран Константиновић, који се бавио феноменолошким методом, док је доцније усвајао и друге аналитичке моделе као доминанте у развоју Епохе. Константиновић припада низу компаратиста који су увек били у матичним токовима развоја ове научне дисциплине. Он није само доприносио превазилажењу „кризе компаратистике” (процеса који чини њено природно својство) него је истовремено настојао да дисциплину којом се бави и реформише и осавремени „достигнућима у теорији комуникације и теорије информације”, у чему је предњачио Умберто Еко као *homo duplex* (белетрист и семиолог).⁵ Сродно Константиновићевом делу је и дело Драгана Недељковића, који је настојао да читав низ деценија посредује између руске и француске компаративистичке школе. У томе се обавезно мора истаћи Недељковићево повезивање европске и америчке школе компаратистике, посебно од времена одржавања београдског конгреса Међународне асоцијације за компаратистику (1967). Апологија уметности служи као један од најтрајнијих и најосмишљенијих плодова људског духа (а познато је да „напори духа у свему успевају”, како тврде Милер и Кроче).⁶

⁵ О томе смо опширније и систематичније писали у естетско-поетолошкој монографији *Анаграми и криптограми у романима Умберто Ека* (Подгорица 2009), као и у још три сродне монографије које, са већ наведеном, чине тетралогiju: *Мишме и њошме Томаса Мана* (Нови Сад 2007), *Лавиринти чаробног реализма Габријела Гарсије Маркеса* (Подгорица 2011) и *Снови и судбине у нарашћућој прози Михаила А. Шолохова* (Подгорица 2013). Њима бисмо прикључили тек објављену књигу *Сиваралачки узор и изазови (Њеџош, Андрић, Лалић)*, Подгорица 2015.

⁶ Недељковић тим поводом пише: „Хомер ће нам о старом свету рећи више него иједан историчар, Шекспир о човеку и људским односима више него ма који социолог или антрополог, Достојевски о психи више него најбољи психолози, Балзак о људској комедији капиталистичког света темељније него толики

Рађена по априорно замишљеној конструкционој и композиционој схеми (као четири студије отелотворене у виду четири портрета), Радовићева књига *Компаративни кваријеи* настоји да оствари два примарна циља: да информише мање обавештене реципијенте обиљем резултата и веома занимљивих информација, а да истовремено вреднује и превреднује њихов допринос у оквирима српске, југословенске, словенске и европске компаратистике. Остваривању првог циља увелико доприносе четири уводна „Биографска описа“ (саопштена на странама 13–17, 41–44, 75–78 и 105–110), а другом потпуна упућеност у развојне токове српске, европске и америчке компаратистике, као и темељно, поновно читање и анализирање дела. Аутор књиге указује на скривене поруке интенционалног и лингвистичког лука и анализираних и сопствених дела, на што упућује бираном реториком наслова и међунаслова: „Свака литература је компаративна – компаративиста Миодраг Ибровац“ (19–40), „Типолошко-морфолошка компаративистика Драгише Живковића“ (45–74), „Зоран Константиновић – глас и феномен“ (79–103) и „Компаративне етиде Драгана Недељковића“ (105–141).⁷

Чишалац овлашћен да тумачи

Током писања књиге *Компаративни кваријеи* аутор је посебну пажњу поклањао односу синхроне и дијахроне равни, као и равни историјске актуелизације, коју је предложио родоначелник теорије рецепције Х. Р. Јаус. С обзиром на то да је књигом обухваћен период од готово једног века трајања, лако је закључити да су основне промене у развојним токовима књижевне уметности и науке о њој обележене периодизацијским границама, тачније речено појединим стилским формацијама и стилским комплексима. Релацијска теорија неминовно је упућивала компаратисте на читав низ побочних дисциплина, као што су филозофија, психологија, етика, естетика, социологија, културологија, кибернетика. На задатке Епохе могао је да одговори само онај аналитичар који је по својој вокацији, образовању, знању, умењу и интересовању био полиглота,

економисти, Лав Толстој о рату дубље него историчари и писци стратегија и тактика војевања (...). Тамо где морал и политика не опраштају, уметност речи оправдава и чак велича: оличено је то у *Тихом Дону*“ (120).

⁷ Књига *Компаративни кваријеи* је посвећена Д. Живковићу поводом стогодишњице рођења (1914–2014). Свака од заступљених студија започета је примереним епиграфом као делом реторике наслова, међунаслова и основних премиса текста који потом следи. Први је узет из дела О. де Балзака (19), други из дела Ф. де Бринетјера (45), трећи из дела Х. Хесеа (79), а четврти из дела Л. Н. Толстоја (111). Нама се пак чини да би изнад сва четири компаратистичка опуса могла бити угравирана, као у камен урезана, филозофска и поетска апофтегма Исидоре Секулић: „Сви резултати су смртни, само је проблематика вечна.“

полиграф или полихистор. Један од њих, први у низу, био је професор Миодраг Ибровац који је у „једној личности објединио антологичара, библиографа, енциклопедисту, есејисту, естетичара, критичара, преводиоца, уредника”, како пише аутор књиге (11).

Настојећи да Ибровчев портрет осветли са што више „тачака гледишта” (В. Б. Шкловски би рекао „бочних осветљења”), Радовић је Ибровчеву полиграфију углавном свео на три уже области науке о књижевности – Ибровац као најугледнији романиста, Ибровац као књижевни критичар и Ибровац као компаратиста и историчар, управо тим редоследом, јер и редослед представља једну од компонената вредновања и превредновања. Управо стога, Радовић у први план истиче она дела која су репрезентативна за аутора и науку којој припада. Репрезентативну тријаду у овом случају чине књиге одавно познате и признате у међународној научној јавности: *José Maria de Heredia: Sa vie, son ouvre: les sources des Tropes* (Paris 1923), *Клод Форијел и евројска судбина зрчких и српских народних ђесама* (Paris 1966) и *Анџолоџија југословенске поезије XIX и XX века*, на француском језику (Paris 1935, 392), у сарадњи са Савком Ибровац. При томе Радовић не испушта из вида ни друга Ибровчева дела, која чине драгоцену ниску мајсторски писаних есеја као најприкладније књижевнонаучне врсте, сасвим примерене стваралачкој природи есејисте. Ту пре свега мислимо на прилоге који су посвећени: Ронсару, Корнеју, Паскалу, Лабријеру, Волтеру, В. Игоу, Баресу, Мопасану, П. Лотију, Т. Готјеу, Е. Ренану, А. де Вињију и низу других.

У портрету ерудите М. Ибровца и у портретизацији осталих компаратиста (Живковића, Константиновића и Недељковића) Радовић претежно негује метод афирмативне критике, свесно и вољно одустајући од полемичких места која би захтевала допунску расправу. Радовићев првенствени циљ је био да се бави провереним научним вредностима, да систематизује сопствена мишљења и судове и да на тај начин допринесе новом и потпунијем виђењу портрета, а да истовремено објасни и начин на који су поменуте вредности стекле неподељене симпатије савременика и следбеника, прецизније речено – симпатије уских специјалиста, али и широког слоја читалаца.⁸

⁸ Значајне су похвале које Ибровцу упућује Жан Гомије из Стразбура поводом књиге о Клоду Форијелу, као и италијански компаратиста Ђовани Мавер. Први од њих пише: „Ова књига би очарала и нашег старог учитеља Лансона и чини највећу част југословенској науци, а вама пре свих, који сте један од њених еминентних представника” (27), док други истим поводом поручује: „Знао сам да пишете књигу о Форијелу, али ни издалека нијесам могао да замислим дјело у којему, око централне личности, има толико познатих и непознатих лица, нових података, теоретских и практичних проблема – као у овоме *Claude Fauriel*” (28).

Већ побројаним књигама ваљало би придружити и Ибровчеве студије – *Ернесџ Ренан* (Београд 1930) и *Француски симболизам и Емил Верхарен* (Београд 1972). За све њих заједно критичари су изабрали ласкаву синтагму – „раскошна гозба ерудиције”. Бројне потврде саопштених мишљења радознали читалац може пронаћи у избору *Научна кријшка комџаративничкоџ смера* (Нови Сад – Београд 1983), који су приредили Слободанка Пековић и Светлана Слапшак.⁹ Последња запажања Радовић је посветио Ибровчевом лексикографском тумачењу међусобних односа француске и српске књижевности. Руковођен опредељењима П. ван Тигема и Ф. Балденспержеа, Ибровац зналачки пише о наведеном односу у запаженом прилогу: „Француско-југословенски односи” (*Енциклопедија Југославије*, 3, 360–386). О целокупном Ибровчевом доприносу компаративним истраживањима писао је с респектом Зоран Константиновић у књизи *Комџаративно виђење српске књижевности* (Нови Сад 1993) и Предраг Палавестра у првом тому *Историје српске књижевне кријшке: 1768–2007*. (Нови Сад 2008), чиме се у потпуности заокружује портрет знаменитог компаратисте. Осим француске и српске, Ибровац је веома допринео и афирмацији немачке, грчке, бугарске и чешке књижевности.

Већ насловом друге студије у књизи „Типолошко-морфолошка компаративистика Драгише Живковића” Радовић најпре указује на интеракцију прилога посвећених типологији (семантици или семиологији) и морфологији књижевног дела, а непосредно потом и на три најчешће сретане области којима се Живковић бавио дуги низ година. Ради се о познатом тројству (*trivium literarum*): теорији књижевности, књижевној критици и књижевној историји, при чему је наглашен процес међусобне иницијације. Основна опредељења компаратисте преузимају се из књига које су му служиле као узор: *La romantisme dans la littérature européenne* (Paris 1948) Пола ван Тигема и *Теорија сџиха* (Ленинград 1975) Виктора Максимовича Жирмунског, који једногласно тврде да су „књижевни правци еминентно међународне појаве”, те управо стога у својим изучавањима првенство дају компаратистици. У том погледу веома су важна Живковићева истраживања барока, сентиментализма и просветитељства, док се истраживање реализма нашло у сенци обимних истраживања о романтизму (заједно са М. Ј. Лотманом, Живковић посматра реализам као „дезинтеграцију стилских канона”). Када је у питању перио-

⁹ Групи репрезентативних Ибровчевих радова припадају и они до којих је аутору нарочито стало: „Копитар и Европа”, студија о Огисту Дозону (1953) и „Вук и Французи”. Колико је Ибровац стваралачки везан за Вука и Копитара у најбољем светлу показује посвета књизи о К. Форијелу: „*Alamémoire dedeux frères yugoslave; Vuk et Kopitar*”.

дизација XX века, Живковић пружа отпор Велековом настојању да половином века радикално „реформише компаратистику”, јер се радило о „кризи компаративне књижевности”. Овакво становиште, међутим, није уклапало у Живковићеву стваралачку визију, због апсолутног поуздања у трајност дисциплина којима се бавио.¹⁰

Печат целокупном Живковићевом компаратистичком опусу даје познато шестокњижје *Евројски оквири српске књижевности* (Београд 1970, 1977, 1982, 1994), поред низа појединачно објављених књига: *Од Вука до Андрића* (Београд 1965), *Теорија књижевности*, која је, допуњена у новим издањима, имала преко 30 издања у периоду од 1958. до 1994. године, *Почеци српске књижевне критике 1817–1860* (Београд 1957) и *Ришам и њеснички доживљај* (Сарајево 1962). На почетку научне каријере Живковић се афирмисао као књижевни теоретичар („Теоретичар књижевности је био по општем признању и уважавању, али се теоријском хипертрофијом није бавио”, записује Радовић). Како се временом видно мењао однос продукционог и рецептивног модела, то су се у одговарајућој мери мењали и Живковићеве стваралачки проседеи и његова стваралачка визија. Стога се он временом све више афирмише као историчар књижевности и компаратиста, супротстављајући се целокупним стваралачким потенцијалом „теоретизацији свести”, процесу који је у различитим периодима доминирао феноменологијом, формализмом, структурализмом и, нарочито, поетиком постмодернизма.

Радовић је, ипак, уочио извесну анахроност Живковићевих аналитичких поступака, па тим поводом закључује: „Као научник старинског кова, проф. Живковић је више волео да се бави позитивним могућностима традиционалне парадигме него да проблематизује постојећи апарат. Био је то и резултат његове позитивне вере у владајућу парадигму науке о књижевности”, да би у продужетку констатовао: „У складу са тим, више је волео да неуморно истражује него да спекулативно проблематизује. И иначе, био је човек позитивне настројености и конструктивног стремљења” (50). Оваквим мишљењима и судовима Радовић се јавља као професионални наследник, али и као сведок, учесник и интерпретатор духовних покрета чији је учесник и сâм био (нарочито када се ради о суцелености евроцентричности и етноцентричности, на пример).¹¹

¹⁰ О Живковићу су својевремено писали: С. Слапшак (1986), Д. Иванић (1994), К. Марицки Гађански (1995), П. Протић (1995), З. Константиновић (1991), С. Пековић (1986), З. Шкроб (1988), М. Солар, Ж. Живковић и други. Међу критичарима влада општа сагласност о Живковићевом доприносу развоју књижевне и научне мисли, што није тако чест случај у српској и југословенској књижевнокритичкој пракси (уколико *критику* тумачимо као композитни појам).

¹¹ И овом приликом Радовић се позива на ауторитете научника о којима пише. Овога пута је изабрао З. Константиновића и његову књигу *Токови модерне*

У већ препознатљивом маниру, а у жељи да елаборирану тематику и мотивику исцрпи у што већој мери, Радовић истовремено проучава и теоријску и примењену раван, настојећи да се бави суштински важним питањима која сама по себи намећу општа, компаративна и посебна естетика. У ту сврху он ће најпре пажњу посветити научним радовима: „Симбол прометејства у поезији Ђуре Јакшића” (1971), „Одједи *Ноћних мисли* Едварда Јанга код Стерије у српској поезији прве половине XIX века” (1955), „Одједи сентиментализма у српској књижевности XVIII и првој половини XIX века” (1966), „Стерија и Коцебу”, „Лаза Костић и Бајрон”, „Стерија–Готшед–Лесинг”, „Лаза Лазаревић и Хајзеова *Њеорија о соколу*” (1970), затим прилозима посвећеним проучавању шилеровске и хердеровске концепције, гогољевско-хајнеовске новелистике и сл.

Највише прилога посвећено је бинарној опозицији: Ј. Ј. Змај – Л. Костић, потом стилској формацији *бидермајер* у српској књижевности итд. Тематизацијом више прилога о истом предмету елаборације настала је мозаична монографија *Лаза Костић – њесник XX века*, која представља вишестрано занимљиво аналитичко дело. На крају, није наодмет споменути Радовићеву констатацију да Живковићев стил и језик представљају вредност саме по себи и да их карактеришу три стваралачка начела: начело јединства, начело прогресије и начело равноправности. На то непосредно указује Душан Ивановић у избору *Српска књижевност у европском оквиру*, састављеном од 21 прилога (Београд 2004). Њиме је потврђено Радовићево мишљење да се Живковић бавио „високим вредностима” и у уметности и у науци.

Студију „Зоран Константиновић – глас и феномен” Радовић је писао са аналитичким заносом, јер му је овај опус нудио обиље разноврсне тематике и мотивике, као и различите методолошке приступе, од хронолошког до типолошког. Истовремено му је омогућавао проширивање расправе на низ побочних меандара и асоцијација којима је настојао да оправда ласкави епитет „прекорачитеља граница”. На самом почетку такво задовољство пронашао је анализирајући докторску дисертацију *Deutsche Reise Beschreibungen über Serbien und Montenegro* (1960), рађену под менторством по-

српске књижевности (Нови Сад 1994). У прилогу „Од сентиментализма ка бидермајеру. Неки видови српске прозе XIX века”, аутор пише: „Драгиша Живковић је заправо сумирао своје виђење развојног процеса српске књижевности у првој половини XIX века, проблема којим је превасходно заокупљен и, како се види из наслова, поново потврдио своје опредељење, експлицитно изнето у неколико његових радова, а имплицитно присутно у целокупном његовом истраживачком приступу, да и у нашој књижевности постоји стилска епоха бидермајера као постромантичарски поступак, који се у нас, међутим, појавио пре романтизма” (55).

знатог германисте Пера Слијепчевића. Занимљиво је Радовићево успутно запажање да је Слијепчевић својим радовима претходио Јаусовој теорији рецепције, односно да се Константиновић од почетка научног рада упутио стазом која води ка будућој имаголошкој фази компаратистике, о чему сведочи његов каснији рад „Од имагологије до истраживања менталитета. О једном значајном кретању у савременој методолошкој мисли” (*Умјетности ријечи*, 2/1986, 137–142).¹²

Са каквом пажњом Радовић анализира појединости и повезује их у целину показују сазнања да је југословенска компаратистика у Константиновићу добила „посвећеног научника”, ствараоца, прегаоца и мислиоца који је ову духовну дисциплину „узнео до европских висина и светских ширина” и која због обиља постигнућа и лако проверљивих научних вредности заслужује да се о овом научнику напише монографија а не студија. Добро упознат са глобалним опредељењима Духа епохе, Радовић већ на почетку студије тврди како је Константиновић „по формацији био и остао германиста, по вокацији постао компаратиста”. Као потврду таквом мишљењу он цитира професорово ретко сретано и исповедно интонирано сведочење, које је вишестрано индикативно: „Германистику сам увек осећао као струку ограничених видика, и то ме је онда довело до компаратистике.” Непрекидна тежња ка продубљивању и проширивању знања и умења омогућила је компаратисти настајање релативно великог броја синтеза, јер је по мишљењу првих компаратиста – „компаратистика синтетичка наука, а не аналитичка”.¹³ Сâм Радовић направио је искорачај сматрајући да компаратистика у Константиновићевом случају „постаје нека врста културологије”.

¹² Повезивање детаља „биографије времена”, „биографије дела” и „биографије писца” показује на илустративан начин превод Андрићеве докторске дисертације „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине” (Бања Лука 1995). Радовић тврди да је „преводиоца З. Константиновић приступио овом послу подсећајући се да је године учења у младости провео у Грацу, где је темељно овладао аустријском варијантом немачког језика” (82), граду у коме је Андрић одбранио докторат 1924. године.

¹³ Као извор биографских података Радовић помиње прилог Мартина Цексла „Константиновић у разговору. Књижевност–Наука–Друштво–Политика”, објављен у новосадским *Пољима* (бр. 468, март–април, 2011, 41–90), а као извор библиографских података избор *Полазишћа* (Нови Сад 2000, 403), који су саставили: З. Жалетић, С. Грубачић и С. Богосављевић. Константиновићу је посвећен зборник радова *Методолошка мисао у пресеку: садашњи тренутиак науке о књижевности* (Београд 1990). У њему су објављени прилози Р. Велека, Ј. М. Лотмана, У. Ека, Х. Р. Јауса, Ц. Тодорова, Ж. Дерице и других.

Занимљиво је споменути књигу *Eine Literaturgeschichte des Mitteleuropas* (2003), коју је Константиновић написао у сарадњи са Фридрун Рунер, као и његов превод познате Кајзерове књиге *Језичко уметничко дело* (Београд 1973).

Радовићева анализа Константиновићевих дела заслужује посебну пажњу, будући да он заједно са анализираним делом прелази поновно читав еволутивни пут развоја. Једна од таквих књига је невеликог обима – *Deutsche-serbische Begegnungen* (Berlin 1977), непреведена до данас на српски језик. Други део композиционог прстена са њом чини последњи значајни Константиновићев рад – „Литерарно дело и национални менталитети” (Београд 2006), у коме аутор показује пређени пут – од традиционално књижевно-историјске егзегезе, преко феноменологије и компаратистике, до залагања за националне менталитете. Мноштвом примера Радовић показује природну и логичку повезаност националне и наднационалне књижевности и науке (видети његово интересовање за процесе транзиције у малим балканским државама, на пример). Управо на ту особеност његовог научног дискурса мислио је П. Палавестра када је у *Историји српске књижевне критике* сумирао Константиновићева истраживачка достигнућа на следећи начин: „Тиме је отворено још једно поље модерних научних и критичких изучавања у оквирима интердисциплинарних система књижевне феноменологије, компарати(ви)стике, интертекстуалности и теорије рецепције” (том II, 683). Палавестра, између осталог, сматра да је Константиновић један од ретких српских компаратиста који поседује у свему изграђен аналитички систем.

На самом крају студије аутор се позабавио анализом књиге *Vergleichen der Literaturwissenschaft. Best and saufnahme und Ausblicke* (Bern-Frankfurt a. M. – New York 1988). У њој Константиновић, по Радовићевом мишљењу, саопштава „вероватно најпотпунији снимак пресека теоријске мисли у области компаратистике у свету. Појавиће се готово истовремено с још једним уводом у упоредно проучавање француског компаратисте Ива Шеврела”. Радовић мисли на књигу *La littérature comparée* (Paris 1989), која у поређењу са Константиновићевом заостаје у три области поређења: ширини обухвата, општој обавештености о елаборираном предмету и савременој перспективи. Исто мишљење саопштио је и Драган Недељковић у књизи *Сјасовање дуче*: „Зоран Константиновић је у великом свету био достојан представник свога народа, а у нашој средини оличење оних духовних и моралних вредности којима се дичи људски род” (175–168).

Четврта студија, „Компаративне етиде Драгана Недељковића”, као финале књиге *Компаративни квартејт*, пружа такође обиље грађе за анализу, интерпретацију и синтезу и у локалним и у интернационалним оквирима посматрано. Као романиста, слависта, германиста и компаратиста, Недељковић је преузео познату Андрићеву филозофску апофтегму – „треба оперисати само суштинама”,

незнатно је преформулисавши као – „треба оперисати само чињеницама”. Само се чињеницама и чињеничношћу може доспети до било које истине, како је недавно тврдио француски филозоф Ален Бадју. Да би се то постигло мора се најпре пронаћи метод који научно прегоаоцу гарантује објективност као меру егзактности и као „професионалну деформацију”, како каже Недељковић. При томе је он свестан дистанце која постоји између идеалних циљева и метода њиховог отелотворења, јер се мора прекорачити у том процесу читав низ ограничења поменуте дисциплине и понудити обиље нових открића и одрживих претпоставки.

Као посредник између француске и руске компаратистичке школе, Недељковић је користио богатство знања и разноврсност умећа интерпретације која је стицао у сталном контакту са делима П. ван Тигема, Р. Велека, Р. Ескарпија, Ж. Гомијеа, П. Баке, као и руске школе – Жирмунског, Алексејева, Лихачова, а касније и Аверинцева. Том списку „контактних веза” требало би најпре додати традиционалне француске критичаре (Лансона и Тибоеа), као и представнике „нове француске критике” (Дубровског, Пулеа, Русеа, Башлара). Најлепши вид продуктивности Радовић види у невеликом низу прилога у којима Недељковић користи резултате обе националне критичке школе. Тако се могло десити да Горког тумачи уз помоћ метода Г. Башлара, а Шолохова уз помоћ метода Р. Барта (118). Естетички плурализам показан је најпознатијим књигом, као што су: *Ромен Ролан и Шјефан Цвајџ* (докторска дисертација, Париз 1970), *Универзалне њорукe руске књижевности XIX века* (Нови Сад 1973) и *Велико доба руске књижевности* (Београд 2011).¹⁴

У ред репрезентативних прилога убројили бисмо оне који су посвећени Гогољу, Тургеневу, Толстоју, Чехову и Шолохову, при чему централна фигура и даље остаје Л. Н. Толстој, а Недељковић се показује као један од веома познатих „толстојеваца”. Компаратиста ниједног тренутка не сумња у „изузетну моћ књижевности”, односно надмоћ књижевне уметности над филозофијом и науком, како је својевремено тврдио Жак Дерида. Остаје да закључимо како су Недељковићеви прилози о Гогољу, Толстоју и Шолохову препо-

¹⁴ Вредне помена су и друге књиге истога аутора: *О Тихом Дону М. Шолохова* (Сарајево 1967, Рума 2002), *Моћ и немоћ књижевности* (Нови Сад 2002), *Ка обећаној земљи – оглед о имагинацији руских њесника XIX века* (Београд 1974), *Гогољеве Мртве душе* (Врњачка Бања 1974) и *Десанка Максимовић – њесник наше судбине* (Сомбор 1974). Посебан тематски круг чини мемоарска трилогија: *Издајека свејлосић* (Београд 1996, 2002), *Свејлосић изблиза* (Београд 2001) и *Из дубине свејлосић – у ѡредворју смрти* (Београд 2003) и десетак књига, чланака, беседа и разговора, објављиваних у периоду од 1990. до данас. Упутно је видети и зборник радова *Liber amicorum de Dragan Nedeljković* (Београд 1993), који је приредио Мирољуб Јоковић.

знатљиви у обиљу дела сродне провенијенције, јер носе „лични печат аутора”, како је тврдио С. Винавер. Апологија стваралачком чину служи као противтежа општем песимистичком и агностицистичком погледу на свет. У Недељковићевом начину мишљења нема места за опадање и пропадање аутентичних уметничких и научних вредности.

Послужимо се примером. Две деценије пре него што су пронађени рукописи прва два тома *Тихоџ Дона* („черновики” и „чистовики”, преко 800 страница), писаног пишчевом руком и преписиваног рукама његових најближих укућана, Недељковић се, вођен колико истраживањима толико и интуицијом, енергично супроставио мишљењу А. Солжењицина и И. Н. Медведеве Томашевскаје, једног од водећих антишолоховолога, бранећи Шолохова као изузетно даровитог писца. Заједно са познатим шолоховологом В. Петелином, он сугерира савременицима ноторну истину – да то дело открива „егзистенцијалне дубине”, да доноси нове „естетске суштине” и да читаоцу приказује истинску „пулсацију живота”. На тај начин он је осветлио три основне парадигматске осе ове вансеријске, руске, европске и светске епопеје XX века.¹⁵

У већ препознатљивом маниру Радовић на крају студије указује на постепени раст Недељковићевих аналитичких способности, наводећи као пример најновију бинарну опозицију: Толстој–Достојевски. Недељковић не одустаје од теорија које је користио (Лукачеве теорије реализма, на пример) или естетских категорија попут *литерарности*, јер у њој препознаје једну од универзалних вредности уметничког дела. Радовић указује и на аналитичареву способност да сучели крајње заоштрена опредељења, будући да се Недељковић не опредељује за „западњачки хуманизам католичко-протестантског типа, већ хришћански дивинизам и духовни трагизам”. У свом времену и дуго потом, Толстој је признаван за „духовног вођу и учитеља” а Достојевски за „учитеља и мучитеља”. Поучен сопственим и разноврсним искуствима и сазнањима, Недељковић тим поводом закључује: „Достојевски се не може студирати без мука и суза. Њега може успешно простудирати само човек који се искрено и свесрдно мучи његовом главном муком: решавањем

¹⁵ У књизи Недељковић наводи низ књига објављених на руском: В. Петелина (1965), Л. Лежњова (1958), Л. Јакименка (1958), М. Сојфера (1966) и српско-хрватском језику: М. Витрисал Мулић (1966), поједине огледе и студије М. Бабовића (1954, 1957, 1966), Н. Кустурице (1964), В. Вулећића (1965), М. Јовановића (1965), А. Флакера (1965), Р. Лалића (1959) и В. Филиповића (1966). Компарацијом приповедачке прозе Фјодора Д. Крјукова – *Козачки мошкови* (1907) и *Пријовешке* (1910) – са *Тихим Доном*, аутор показује да не постоје никакви паралелизми, односно никакве језичке, стилске, тематске, мотивске и техничке сродности међу њима, те да је *Тихи Дон* у свему аутентично књижевно дело.

вечних проблема” (131). Стога нимало не чуди Радовићев закључак да је Недељковић један од виђенијих „ерудитских компаратиста”.

*

Применимо ли строге књижевнонаучне критеријуме на Радовићеву поштено, занимљиво и са страшћу писану књигу *Компаративни кваријеи*, поуздано можемо закључити да је она настајала дуги низ година, да је у последњој верзији уједначено остварена, али и да је највећи број аналитичких способности аутор показао у студијама „Зоран Константиновић – глас и феномен” (75–103) и „Типолошко-морфолошка компаративистика Драгише Живковића” (41–74), управо тим редоследом. Ембрион друге студије најпре је објављен у *Зборнику Мајице српске за књижевност и језик* (1994), а потом је прештампан у истом обиму у књизи *Лијепо ли ова сабља чииа...* (Нови Сад 2011), која је остала недовољно коментарисана у савременој књижевној критици. Кључ за глобална Радовићева научна естетичка, поетичка и компаратистичка опредељења представљају: оглед „Провиденцијална лакоћа читања”, као и зборник *Књижевна реиторика данас* (Београд 2008).¹⁶ Они се такође могу сматрати примереном шифром тумачења или матичном ћелијом, јер призивајући у помоћ мишљење В. Г. Бјелинског о надахнућу, он без дилема заступа следеће мишљење:

За њосредништво је њоиребан чииалац овлашћен да њумачи. Код њега само чииање њосијаје њосиујак ињиреиреијативног разумевања, уколико је усмерено само на „ослуштивање дела” (курзив Р. В. И.).

Најновијом књигом *Компаративни кваријеи* Радовић се показао као поуздани читалац „овлашћен да тумачи”.¹⁷

¹⁶ У зборнику су објављени прилози Ц. Тодорова, Ж. Дикроа, В. Бута, Ж. Женета, П. де Мана, Ж. Бесјера, Х. Милера и Н. Хуси.

¹⁷ Оглед „Домети савремене српске компаратистике. Компаративни кватер” сматрамо врстом одуживања дуга професорима М. Ибровцу, Д. Живковићу, З. Константиновићу и Д. Недељковићу, као „учитељима енергије”. Оглед је истовремено написан и као *homage* професору Миодрагу Радовићу као вид захвалности за вишедеценијску сарадњу. Њиме смо уједно хтели да обележимо и два значајна јубилеја овог компаратисте – седамдесетогодишњицу рођења и четрдесетогодишњицу научног, стручног и педагошког рада. Током рада нарочиту помоћ нам је пружила Библиотека Филозофског факултета у Новом Саду и колегиница Мирјана Маринковић, на чему им се срдечно захваљујемо.